

utváření a fungování i své zvláštní funkce v historickém procesu. Jestliže ano, vzniká otázka, jaké je jejich místo v teoretickém modelu sociálního systému a jaký je jejich poměr k jiným vztahům.

Klademe-li si tyto otázky, setkáváme se podle autora s neočekávanou situací: tyto vztahy nejen existují, ale získávají stále větší váhu a význam v dějinném vývoji, leč při filozoficko-sociologické analýze historického procesu jim není věnována zvláštní pozornost a z teoretického modelu systému společenských vztahů jakoby „vypadávají“. Je sice pravda, že takový jejich nejdůležitější druh, jako jsou politické vztahy, byly v marxistické literatuře zkoumány velmi detailně, ale i zde je třeba posílit metodologický aspekt tohoto zkoumání. Problémy dispozicionálních vztahů ve všech dalších sférách společenského života, především ve sféře materiální výroby, se staly aktuálními už od prvních dnů nastolení diktatury dělnické třídy. Nebyla jim však vždy věnována potřebná teoretická pozornost. To mělo podle Chanipova několik příčin, mezi nimiž byla hlavní ta, že základním úkolem marxisticko-leninské teorie dějinného procesu dlouho zůstávalo ukázat a poznat objektivní struktury a zákony společenského života, bez jejichž poznání nebylo možné vědecké vysvětlení tohoto procesu, neboť bylo nutné založit činnost sociálních subjektů na znalosti objektivních podmínek. Dispozicionální vztahy, i když jsou východiskem analýzy, zůstávaly podle Chanipovových slov ve stínu, skryty za „výslednici“ společenského vývoje, byly jakousi derivací materiálních vztahů.

Filozofickognozeologický přístup, při němž jsou dějiny zkoumány jako objektivní přírodně historický proces, ale subjekty s jejich pozicemi se samostatně nevyčleňují, a činnostní přístup, při němž je historický proces zkoumán jako výsledek jednání sociálních subjektů sledujících své zájmy, reálné a v organické jednotě existují ve struktuře marxisticko-leninské sociologie od okamžiku jejího vzniku. Ale v praxi vědeckého zkoumání a zejména v praxi výkladu se vždy tato jednotu přístupů v plné míře nerealizuje, v důsledku čehož „vypadává“ z teoretického modelu systému společenských vztahů významná sféra takzvaných druhotných vztahů, a i samo chápání povahy druhotných vztahů se podstatně ochuzuje.

V podmínkách socialismu v souvislosti s utvářením nového typu sociální skutečnosti a dějinného procesu však oproti minulosti praktický úkol řídit dispozicionální vztahy v měřítku celé společnosti, ve všech sférách společenského života, nesrovnatelně vzrůstá. Donedávna však podle Chanipova nebyly dispozicionální vztahy zkoumány jako celek, komplexně, nepřihlíželo se k reálné dialektice vazeb mezi nimi a ekonomickými vztahy, nedostatečně plně byly chápány zvláštnosti a hloubka celého jejich komplexu a vlivu na historický proces. Tak vzniká do určité míry nový objekt zkoumání, s jehož filozoficko-sociologickým studiem jsme se podle Chanipova poněkud opozdili. Přitom je tento celkový přístup nutný a má tu přednost, že umožňuje všestranněji a hlouběji vytyčit a prozkoumat celý problém vzájemného vztahu objektivního a subjektivního v dějinném procesu.

Moment, kdy marxisticko-leninská sociologická teorie začala o komplexní sféře dispozicionálních vztahů ve společnosti hovořit, nastal tehdy, kdy se tyto vztahy v celém svém rozsahu staly jedním z nejmohutnějších faktorů historického procesu a v důsledku toho jakýmsi epicentrem současného sociálního života, kdy KSSS a sovětský stát začaly prakticky řešit problém řízení těchto vztahů, tzn. kdy nový typ historického procesu nabyl zralých rysů. Chanipov píše, že před žádnou stranou nestál a dnes nestojí úkol vyrovnat se s tak grandiózním komplexem dispozicionálních vztahů sociálních subjektů. Ve světle nazrálých aktuálních úkolů zdokonalování řízení historického procesu nabývá okruh metodologických problémů zkoumání dispozicionálních vztahů prvořadý význam. Existuje sice rozsáhlá literatura věnovaná zkoumání sociálních skupin i jedinců jako subjektů historického jednání, podle Chanipova je však aktuální vytyčení otázky nejen subjektivního faktoru a jeho role, ale i zvláštního druhu společenských vztahů v souvislosti s fungováním subjektivního faktoru. Důvody toho jsou nejen praktické, ale i teoretické. Z teoretických důvodů uvádí Chanipov tyto:

1. Vyžaduje to sám charakter problému. Na jeho řešení se podílejí představitelé různých společenskovědních disciplín. Mnohotvárnost dispozicionálních vztahů i to, že je zkoumají různé disciplíny, vyvolává vážné metodologické těžkosti, které komplikují organizaci komplexních výzkumů i určení jejich hlavního směru. Za těchto podmínek vzrůstá především význam filozofického celkového vysvětlení a prognózování funkcí a vývoje dispozicionálních vztahů. Proto do popředí vystupuje problém, jak filozofickometodologicky zajistit všestranné zkoumání těchto vztahů.
2. Filozoficko-sociologické zkoumání dispozicionálních vztahů s přihlídnutím k dnešním výsledkům speciálních věd a na základě zobecnění nové sociální praxe je nutné také pro další rozpracování

samotných obecně filozofických principů marxistického chápání podstatné specifiky sociálních zákonů, sociální kauzality, pro prohloubení našich představ o vztahu objektivních podmínek a subjektivního faktoru, o hybných silách dějinného procesu, o struktuře subjektivního faktoru atd. Ve svých heuristických možnostech se všestranná analýza dispozicionálních vztahů stává východiskem značného obohacení filozoficko-sociologického poznání. Jde o to, že marxisticko-leninské učení o specifčnosti sociální kauzality je důležitým a nutným předpokladem vědeckého zkoumání dispozicionálních vztahu. Zároveň je v současných představách o těchto vztazích a jejich roli v dějinném procesu konkrétně vyjádřeno i nové poznání o podstatné specifice sociálních zákonů, sociální kauzality a o hybných silách historického procesu. Na základě komplexního zkoumání dispozicionálních vztahů v jejich předmětném bytí i v jejich sociální funkci se stává možným hlubší a obsažnější odhalení marxistického principu aktivity sociálního subjektu. Nejde tedy jen o to, prozkoumat a rozšířit okruh otázek spjatých s problémem dispozicionálních vztahů, ale i o to, během řešení této otázky prohloubit a rozvinout chápání řady podstatných filozoficko-sociologických problémů.

3. V ideologické rovině odpovídá rozpracování filozofických aspektů dispozicionálních vztahů požadavkům všestranné vědecké kritiky různých proudů buržoazní sociologie s jejich abstraktně psychologickým, redukcionistickým výkladem těchto vztahů.

Dále si Chanipov klade otázku, jak může sociologie poznat obecné, „rodové“ vlastnosti obrovského množství forem dispozicionálních vztahů fungujících ve společnosti, jež jsou dnes svým typem nejrůznorodější a svým charakterem nejdiferencovanější, a konstatuje, že právě v této obrovské rozdílnosti je hlavní obtíž jejich poznání.

Přímou a konkrétně nejsme s to postihnout totalitu těchto vztahů v celém bohatství jejich vnitřních podstatných vztahů, opírajíce se jen o empirické zobecnění dat dílčích vědních disciplín. Metody empirického pozorování a zobecňování jsou zde podle Chanipova nevhodné. Zpočátku je nutné analyticky vyčlenit jednoduché komponenty předmětného bytí dispozicionálních vztahů. Teprve na tomto základě lze dospět k poznání jejich celkové struktury. Dispozicionální vztahy zůstanou abstrakcí, jestliže je nepředstavíme jako vzájemné působení pozic a linií jednání reálných, konkrétních sociálních subjektů. Pozice těchto subjektů však o ničem nevypovídají, neznáme-li ty objektivní tendence společenského vývoje, na jejichž základě se tyto pozice zformovaly. I v tomto případě platí podle Chanipova obecné metodologické pravidlo, že složité formy objektu mohou být pochopeny pouze prostřednictvím povahy jeho jednoduchých forem.

Chanipov se pak ptá, která kategorie historického materialismu zachycuje nejjednodušší formu dispozicionálních vztahů, a odpovídá, že na tuto otázku neexistuje zatím jednoznačný všeobecně přijímaný názor. Dispozicionální vztahy byly doposud zachycovány různými termíny. Mezi pojmy této sféry jsou zatím nejvíce zafixovány pojmy „politická linie“ a „politické vztahy“. V posledních desetiletích jsou úvahy o dispozicionálních vztazích často spojovány i s pojmy „potřeba“, „hodnotová orientace“, „hodnotové vztahy“, „postoj“, „životní pozice“ aj. Marxisticko-leninská politologie i teorie hodnot mají velké zásluhy na objevení specifických zákonitostí určitých druhů dispozicionálních vztahů a na rozpracování příslušných pojmů. Máme však dostatečný důvod předpokládat, píše Chanipov, že tyto vztahy jsou vlastní nejen třídám, národům a státům a existují nejen v politickém životě, ale jsou organicky vlastní jakýmkoli sociálním subjektům a fungují ve všech sférách společenského života včetně sféry hospodářské.

Nevystačíme proto s tím, že za fundamentální pojmy celé oblasti dispozicionálních vztahů budeme považovat pojmy z jednoho jejich odvětví. Vedlo by to k neodůvodněné extrapolaci. Je třeba vytvořit takovou abstrakci, která by představila dispozicionální vztahy v jejich celku a vycházela z celého jejich obsahu. Takovým obecným, a proto všezahrnujícím výrazem aktivního, tvořivě přetvářejícího působení lidí na okolní svět, během něhož se formují a fungují jejich dispozicionální vztahy, se může podle Chanipova stát pojem zájmu. Mezi dispozicionálními vztahy a zájmy existuje tudíž úzká souvislost.

Pojem zájmu je však podle Chanipova zatím ve filozofické i sociologické literatuře málo rozpracován. Často je zájem chápán pouze jako objektivní potřeba subjektu nebo jako úsilí uspokojit potřebu. Tato představa je důsledkem zkoumání společenského člověka jen jako spotřebitele. Člověk je v tomto případě zkoumán buď z pozic toho, co potřebuje, nebo z hlediska zákonitostí odcizeného jednání, čímž však nejsou zachyceny podstatné rysy zájmu a nelze tak odlišit zájmy od potřeb. Přehlíží se zejména fakt,

že realizace zájmů uspokojuje nejen potřeby subjektu, ale výrazným způsobem mění rovněž objekt. Podstatnou část své práce věnuje proto Chanipov všestranné analýze zájmů a jejich vymezení z marxisticko-leninských pozic.

Základním cílem Chanipovovy knihy je metodologicky zdůvodnit, že vytyčení problému dispozicionálních vztahů v celém jeho rozsahu je při filozoficko-sociologickém zkoumání jedním z nejdůležitějších aspektů analýzy dějinného procesu, že studium těchto vztahů má prvořadý význam pro prohloubení našich představ o podstatné specifice sociální kauzality i o fungování sociálních zákonů, a také to, že toto zkoumání má rostoucí praktický význam pro zvýšení efektivnosti řízení mnohotvárné tvůrčí činnosti lidových mas v podmínkách utváření nového typu dějinného procesu. Chanipov konstatuje, že splnění tohoto úkolu je nemožné bez spolupráce filozofů, sociologů, ekonomů, psychologů, právníků, historiků, etiků, pedagogů i dalších představitelů společenských věd.

Celou tuto problematiku autor podrobně zpracovává a řeší ve třech kapitolách recenzované práce, z nichž první nazval *Zájmy a metodologické principy jejich vyčlenění ze systému společenských vztahů*, druhou *Obecná charakteristika zájmů jako formy společenských vztahů* a třetí *Základní zákonitosti utváření a fungování dispozicionálních vztahů účastníků dějinného procesu*. Kromě toho kniha obsahuje rozsáhlý úvod a závěr.

Ve studii nacházíme řadu nově formulovaných a v mnohém originálních myšlenek týkajících se zejména problematiky vymezení a vztahu historického subjektu, společenských zákonů, podstaty dějinné nutnosti i způsobů využití objektivních zákonů fungování a vývoje společnosti. Autor vychází z bohaté literatury na toto téma, jež v SSSR existuje, zejména z literatury o zájmech. Často s touto literaturou velmi otevřeně a kriticky polemizuje a dospívá k novým řešením. Z celé knihy je zřejmá snaha navázat na teoretické a metodologické dědictví Marxových, Engelsových a Leninových děl a vyzvednout zvláště ty jejich aspekty, které mnohdy zůstávaly v pozadí, zejména aktivní roli subjektu. Jde o pokus o vskutku dialektické pojetí vztahu subjektu a objektu, aktivní činnosti lidí a působení objektivních společenských zákonitostí. Knihou proniká zřetelně autorovo úsilí pojmově zachytit složitost společenských vztahů, nezjednodušovat tuto problematiku, k čemuž v období stagnace často docházelo.

Knihy je cenným příspěvkem k obecné teorii přestavby socialistické společnosti. Svou podnětností a originalitou otvírá široké pole pro další zkoumání i výměnu názorů na závažné téma marxisticko-leninské filozofie a sociologie.

Jan Sedláček

I. Macháček a kol.: Mládež a robotnícke povolania

Bratislava, Práca 1988, 152 s.

Publikace *Mládež a robotnícke povolania* je určena širokému okruhu čtenářů, především funkcionářům SSM a ROH, mistrům, hospodářským a pedagogickým pracovníkům. Vedoucí autorského kolektivu L. Macháček je v sociologii známý svou publikační činností o mládeži. Na knize se dále autorsky podíleli R. Roško, J. Suchý, D. Mináčová, M. Demčák, M. Haňdiak, M. Šarišský.

Požadavky praxe, ovlivňující celkový vývoj sociologie mládeže, se promítají i do změny jejího tematického zaměření a ovlivňují přestavbu teoreticko-metodologického přístupu. Pozornost sociologického výzkumu mládeže se přesunula ze studující mládeže, zejména vysokoškolské, na učňovskou a dělnickou mládež.

Recenzovaná práce se pokouší analyzovat problémy orientace mládeže na dělnická povolání v procesech sociálního formování mladé generace dělnické třídy na Slovensku. Má tři kapitoly, text je ilustrován četnými tabulkami a výsledky ze sociologických výzkumů.

V první kapitole, nazvané *Sociálně profesionální formování mladé generace dělnické třídy*, se objasňují základní pojmy a teoreticko-metodologická východiska a zdůrazňuje se specifčnost sociologického přístupu. Společenská funkce mládeže v sociální reprodukci a sociálním rozvoji sociálně třídní struktury socialistické společnosti se chápe jako významná dimenze generační kontinuity společnosti.

Autoři zdůrazňují, že rozvoj sociologické teorie mládeže, který není možný bez rozpracování dvou základních sociologických kategorií – sociální struktura a způsob života, postupuje mnohem rychleji, než je tomu u ostatních sociologických disciplín. Speciální sociologickou teorií mládeže pak charakterizují jako:

1. systém poznatků o mládeži jako o sociálním jevu, který je organickou složkou společnosti a který se v jejím rámci vyvíjí a funguje;
2. systém poznatků o mládeži jako specifické společenské skupině, která zaujímá určité místo v sociálně třídni struktuře společnosti a v rámci vývoje plní funkci sociální reprodukce a rozvoje jejích základních elementů;
3. systém poznatků o všeobecných a specifických zákonitostech utváření vzdělanostně kvalifikační a kulturní úrovně mládeže, formování jejího světónázoru a politických postojů, o využívání možností sociálního vzestupu jednotlivých skupin ženské a mužské mládeže, o formování jejích sociálních potřeb a kulturních zájmů, o procesech růstu společensko-politické aktivity mládeže atd.

V první části kapitoly jsou také stručně nastíněny odlišnosti mezi buržoazním a marxistickým přístupem k mládeži a jejímu poslání ve společnosti.

V druhé části kapitoly se autoři zaměřují na mládež jako prvek reprodukčního procesu společnosti, jako nástroj reprodukce a sociálního rozvoje základních elementů její sociálně třídni struktury. Tabulky dokumentují, že důležitými činiteli sociálního rozvoje mládeže je vzdělanostně kvalifikační potenciál, odvětvová a profesionální struktura i demografická skladba. Není nezajímavý údaj o výrazném poklesu počtu mladých dělníků ve věkové skupině 15- až 19-letých.

V dalších úvahách o využití teorie sociálního rozvoje v sociologickém výzkumu autoři vymezují kategorii „sociální“ a na tomto základě definují podstatu sociálního formování a rozvoje mládeže jako proces postupného překonávání sociální nerovnosti a prohlubování sociální rovnosti v přípravě (zejména v sociálně profesionální orientaci) a v začleňování mládeže do ekonomické, politické a duchovní sféry společenského života.

Proces integrace mládeže do společenského systému se v sociologii mládeže tradičně člení na dvě základní etapy – přípravou a realizační. Aplikace tohoto obecného modelu ve vztahu k dělnické mládeži vyžaduje jisté modifikace. Časové rozpětí a vzájemná návaznost jednotlivých etap jsou diferencovány podle jednotlivých kvalifikačně profesionálních skupin dělnické mládeže (nevyučená, zaučená, vyučená).

Sociální rozvoj a formování mladé generace dělnické třídy je chápán jako jednota tří na sebe navazujících a vzájemně se podmiňujících etap: etapy sociálně profesionální orientace dětí na základních školách a v rodině, etapy sociálně profesionálního formování mládeže v SOU, etapy sociálně profesionální adaptace v dělnických profesích a kolektivech na pracovišti. V této souvislosti autoři vysvětlují vztah sociálního a profesionálního, otázky sociální a profesionální adaptace.

Poslední část kapitoly se zabývá otázkami definování dělnické třídy, vymezením jejích hranic, charakteristikou dělnické třídy v „užším“ smyslu (ekonomicky definovaná třída) a v „širším“ smyslu (třída jako ekonomicko-nadstavbový komplex). Zdůrazňuje se zde komplexní pojem dělnické třídy, který obsahuje nejen ekonomickou, ale i politickou a nadstavbovou charakteristiku. Přeměna dělnické třídy „o sobě“ v třídu „pro sebe“ je podmíněna splněním dodatečných nadstavbových kritérií – osobní socialistické angažovanosti a socialistickými morálně volnými vlastnostmi.

Druhá kapitola, *Etapy sociálně profesionálního formování mladé generace dělnické třídy*, se zabývá především vlivem rodiny a středních odborných učilišť na sociálně profesionální orientaci mládeže.

Výzkumy ukazují, že orientace mládeže na různé typy středních škol závisí na typu rodiny (sociálně homogenní nebo sociálně heterogenní typ) a potvrzují, že nejvyšší prestiž mezi třemi typy středoškolských zařízení (gymnázia, SOŠ, SOU) si udržuje střední odborná škola.

V současné metodice zjišťování třídě sociálního původu žáků a studující mládeže se uplatňují dvě významné zásady – dělnický nebo družstevně rolnický původ se určuje nejen podle profese otce, ale i matky, dělnický původ se registruje i tehdy, jestliže alespoň jeden z rodičů byl podle původního povolání dělníkem, i když v současnosti vykonává jiné zaměstnání.

Na základě provedených výzkumů autoři zdůvodňují, že pro profesionální orientaci má rozhodující význam pohlaví žáků, na rozdíl od sociální orientace, která je spojená především s jejich sociálně třídním původem. V práci jsou rovněž uváděny výsledky výzkumu hodnotové orientace chlapců a děvčat spojené s příštím zaměstnáním.